

نقش دقیق و دشوار نسخه پرداز

محمد سید اخلاقی

گسترده‌گی و تکامل روز افزون صنعت چاپ و تحول چاپ سنگی به چاپ سربی و متعاقب آن ابداع انواع گوناگون ماشینهای خودکار حروفچینی و دستگاههای پیچیده چاپ با سازوکارهای متفاوت و نوآوریهای فراوان دیگری که در عرصه چاپ حاصل شده است، برای هر يك از مراحل گوناگون تولید کتاب تخصصی ویژه می‌طلبد و مستلزم تجربه‌اندوزی و کار فراوان است.

در امر تولید و آماده سازی کتاب افراد بسیاری دست اندر کارند و با زحمات فراوان دستنوشته مؤلف یا مترجم را طی مراحل چند از صورت خام و ابتدایی در آورده به شکل کتابی آراسته عرضه می‌دارند.

در نوشتار حاضر کوشش براین است تا از میان تخصصهایی که در روند تولید کتاب به کار می‌آید با کار نسخه پرداز (نمونه خوانی، تصحیح) آشنایی مختصری حاصل شود. البته باید یادآور شد که کیفیت و تقسیم‌بندی مراحل نسخه‌پردازی به‌طورکلی تولید کتاب یا نشریه در هر مرکز و سازمان انتشاراتی شکل ویژه‌ای دارد اما در شرح وظایف شغلی اعلام شده از سوی وزارت آموزش و پرورش (سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی) مراحل ذکر شده در ذیل جزو وظایف اساسی و ضروری هر نسخه‌پرداز است و نوشته حاضر نیز بر این اساس تنظیم شده است. در حالی که مسئولیت بخشی از این مراحل در مؤسسات دیگر ممکن است به عهده ویراستار یا ناظر چاپ و یا دیگر مسئولان کتاب باشد.

مراحل کار در نسخه پرداز

دستنوشته مؤلف یا مترجم که اصطلاحاً خیر نامیده می‌شود پس از ویرایش ادبی و علمی (ویرایش محتوایی) به قسمت نسخه پرداز

در حال حاضر آنچه مسلم است این است که اکثر ناشران دولتی هیچ بخشی از هزینه‌های عمومی خود را (اجاره محل و حقوق کارکنان و غیره) در قیمتگذاری منعکس نمی‌کنند. حتی اغلب، وقت کارمندی را هم که مستقیماً روی کتاب کار کرده‌اند (ویراستار، نمونه‌خوان، طراح) حساب نمی‌کنند. معمولاً تنها هزینه‌هایی که مستقیماً برای چاپ کتاب در لیتوگرافی و چاپخانه و صحافی انجام گرفته حساب می‌شود و در صدی به عنوان تخفیف فروش به آن افزوده می‌گردد. حتی ممکن است ناشر دولتی سهمی هم برای خود در محاسبات قائل نشود و همینقدر که هزینه‌های انجام شده به خزانه دولت برگردد برایش کافی باشد. با توجه به این نکات درك تفاوت محسوس قیمت کتابهای ناشران دولتی و کتابهای ناشران بخش خصوصی دشوار نیست. ما البته به علاقه ناشران دولتی به تولید کتاب ارزان احترام می‌گذاریم. بسیاری از مؤسسات انتشاراتی دولتی پایین نگاه داشتن قیمت کتاب را وظیفه خود می‌دانند و شك نیست که در شرایط کنونی وجود مواد خواندنی ارزان در بازار در حد خود امر مهمی است. اما اگر در جستجوی قیمتگذاری معقول و منصفانه برای کتابهای ناشران بخش خصوصی و دولتی هر دو هستیم، طبیعی است که چشمپوشی از برخی از هزینه‌ها و رسیدن به قیمتی هم که عملاً ممکن است زیر قیمت تمام شده باشد نیز صحیح به نظر نمی‌رسد و حتی اگر به خاطر مصلحتی انجام گرفته باشد ممکن است قابل دوام یا قابل تکرار نباشد، چون ای بسا ناشر دولتی نتواند کتاب را با همان شرایط تجدید چاپ کند و دوباره به بازار بفرستد.

هرگاه ناشران بخش خصوصی در کار قیمتگذاری، مصالح جامعه کتابخوان را بیش از سودانی خود در نظر بگیرند و کتاب را با توجه به قدرت خرید خواستاران آن پیروراند و هرگاه همه ناشران دولتی به هنگام تعیین قیمت کتابهای خود همه اصول حسابداری صنعتی را رعایت کنند قیمت کتابها تا حدودی به هم نزدیک خواهد شد. و در این حال همیشه خریداران و خوانندگان کتاب هستند که داوران نهایی محسوب می‌شوند.

• چندی پیش شنیدم که مدیر جدید يك مؤسسه انتشاراتی تهران به یکی از نویسندگان طرف قرارداد مؤسسه که صاحب اثر پرفروشی است رسماً اطلاع داده است که مقادیر قابل توجهی طلبکار است. نویسنده مزبور تعجب کرده بود چون تصور می‌کرد همه مطالبات خود را طبق قراردادی که با مدیر سابق مؤسسه بسته بود دریافت داشته است. ولی بعد متوجه شد طلب جدید از محل نسخه‌هایی است که مدیر سابق اضافه بر تیراژ اعلام شده چاپ کرده و به فروش رسانده بود!

فرستاده می‌شود. نسخه پرداز دستنوشته را از نظر کار فرمولی و غیر فرمولی (راسته) کنترل و تقسیم بندی کرده و سپس متن، سرفصلها، تیتراها، سوتیتراها (عنوانهای فرعی)، شکلها، جدولها و نمودارها را دقیقاً با توجه به تقسیم بندی دستنوشته و نوع حروفچینی - دستی یا ماشینی - و شیوه چاپ تعیین حروف می‌کند. پس از انجام مراحل مقدماتی و تعیین نوع و اندازه حروف و عرض سطرها (اشبون) برای متن و زیرنویس، شکلها و جدولها و ... دستورالعملی کلی برای همه صفحات خبر تنظیم کرده و همراه با خبر جهت حروفچینی به چاپخانه می‌فرستد.

در مرحله بعد شعبه حروفچینی چاپخانه پس از چیدن قسمتی از خبر با توجه به مشخصات تعیین شده، نمونه ابتدایی را که اصطلاحاً نمونه اول نامیده می‌شود به بخش نسخه پرداز می‌فرستد. در حروفچینی دستی به دلیل محدود بودن مقدار و نوع حروف معمولاً تنها بخشی از خبر به صورت یک فرم ۱۶ صفحه‌ای چیده می‌شود، در حالی که در حروفچینی ماشینی مانند لاینوترون کل خبر یکجا حروفچینی شده و نمونه اول همه متن یکجا داده می‌شود. در نسخه پرداز با توجه به نوع کار از نظر فرمولی و غیرفرمولی نمونه داده شده از روی خبر به صورت دو نفره و یا یکنفره تصحیح و غلط‌گیری می‌شود. در کارهای دو نفره (کارهای غیرفرمولی) یکی از نسخه پردازان بعد از کنترل صفحات خبر (دستنوشته) و همچنین مشخصات تعیین شده روی آن (اندازه تیتراها، سطرها، فاصله‌ها، سراسبونها، زیرشکلها) و نشانه‌های سجاوندی (ویرگول، نقطه، گیومه و ...) را با صدای بلند و شمرده خوانده و نسخه پرداز دیگر بعد از کنترل اندازه سطرها با استفاده از علایم و نشانه‌های متداول، غلطها، جا افتادگیها، فاصله‌ها، حروف کمرنگ و شکسته و موارد نادرست دیگر را در حاشیه چپ و راست نمونه چاپی مشخص ساخته و غلط‌گیری می‌کند. توضیحاتی که نسخه پرداز در حاشیه نمونه برای مسئولان حروفچین چاپخانه می‌نویسد باید در داخل دایره‌ای قرار گیرد تا احتمالاً با مطالب جا افتاده اشتباه نشود. در صورتی که تعداد غلطها و موارد نادرست زیاد باشد و باعث شلوغی نمونه و سردرگمی حروفچین در هنگام غلط‌گیری شود، بهتر است از قلمهایی با رنگهای مختلف در تصحیح نمونه‌ها استفاده شود. پس از تصحیح، نمونه اول جهت اصلاح به حروفچینی پس فرستاده

می‌شود و در حروفچینی پس از اصلاح غلطهای نمونه اول، نمونه دوم - که عاری از اغلاط نمونه پیشین است - داده می‌شود. نسخه پرداز این نمونه را ابتدا با نمونه قبلی تطبیق داده و غلط‌گیری نمونه قبلی را کنترل می‌کند و سپس نمونه را به صورت یکنفره و با توجه به خبر می‌خواند. اگر نمونه دوم صفحه بندی شده باشد محل شکلها و جدولها و اندازه آنها دقیقاً باید کنترل شود و در صورتی که کار چاپ کتاب به صورت مسطح باشد کلیشه تهیه شده از قبل در مرحله نمونه دوم کنترل می‌گردد.

بعد از مرحله فوق، نمونه دوم به مسئول کتاب (ویراستار، کارشناس) داده می‌شود و پس از ملاحظه وی و دادن پاسخ به ابهامات احتمالی که برای نسخه پرداز مطرح بوده و جرح و تعدیل نهایی، نمونه جهت اصلاح به چاپخانه فرستاده می‌شود. نمونه سوم پس از بازگشت از چاپخانه معمولاً نمونه‌ای پاک و اصلاح شده است. نسخه پرداز بعد از تطبیق نهایی نمونه سوم با نمونه‌های قبلی، اجازه چاپ می‌دهد. لازم به تذکر است در کتابهایی که به طریق مسطح چاپ می‌شود کار قسمت نسخه پرداز در این مرحله تقریباً پایان یافته است و باید نمونه سوم در این مرحله دقیقاً کنترل شود زیرا بعد از چاپ دیگر امکان اصلاحات مجدد نیست. از چاپ مسطح معمولاً در مورد کتابهای کم تیراژ و متنهایی که شکل و جدول کمتری داشته باشد استفاده می‌شود در حالی که در کارهایی که به صورت افست چاپ می‌شود اجازه چاپ نمونه نهایی به منزله اجازه تهیه نمونه سفید یا نمونه ماشینی به چاپخانه است. قسمت نسخه پرداز پس از دریافت نمونه سفید و کنترل و تطبیق آن با آخرین نمونه غلط‌گیری شده آن را جهت صفحه آرایی مرتب و منظم می‌کند.

در حروفچینی دستی نمونه سفید از نظر له شدگی، پرشدگی حروف و نگرقتگی و همچنین میزان بودن سطرها و کیفیت کلی نمونه کنترل می‌شود و در حروفچینی ماشینی، از جمله لاینوترون، نمونه نهایی از نظر کیفیت تنظیم نور، تغییرات احتمالی نوع حروف و فاصله سطرها بازبینی و در بیشتر موارد کلاً یک بار دیگر با خبر مقابله می‌شود. نمونه سفید سپس به صورت ستونی به قسمت صفحه پرداز فرستاده می‌شود. در آنجا نمونه‌ها در اندازه‌های تعیین شده و متناسب با قطع کتاب بر روی صفحات کاغذ استاندارد که کاغذ ماکت نامیده می‌شود صفحه آرایی یا لی آوت (Layout) می‌شود و شکلها و جدولها با توجه به متن در محل مشخص شده قرار می‌گیرد. همچنین سر فصلها و شماره صفحه‌ها و پانوشتها با توجه به آرایش کلی کتاب در جای خود قرار می‌گیرد.

چاپ شده را از روی اوزالید ورق بینی کرده و پس از کنترل اصلاحات اوزالید در نسخه چاپ شده و کنترل شماره صفحات، ترتیب شکلها و جای صفحات رنگی اگر به اشکال و اشتباهی برنخورد اجازه صحافی می دهد و کار چاپ و صحافی کتاب به تعداد مورد نظر در چاپخانه ادامه می یابد.

با نگاهی اجمالی به سطور فوق می توان کار نسخه پرداز را فهرست وار چنین برشمرد:

۱- کنترل صفحات خبر و تقسیم بندی دستنوشته به کار راسته و کار فرمولی؛

۲- تعیین حروف مناسب با توجه به تقسیم بندی دستنوشته و نوع حروفچینی (ماشینی و دستی)؛

۳- تصحیح نمونه های چاپی (اول، دوم، سوم) تا مرحله اجازه چاپ؛

۴- کنترل نمونه سفید (نمونه نهایی) با آخرین نمونه غلط گیری شده؛

۵- بازخوانی و تصحیح صفحات لی آوت شده از روی خبر؛

۶- بازبینی اوزالید از روی ماکت؛

۷- ورق بینی نهایی نسخه چاپ شده از روی اوزالید و دادن اجازه صحافی.

همان طور که در سطور پیش آمد انجام مراحل گوناگون در نسخه پرداز می مستلزم آشنایی کامل با انواع حروف اعم از دستی و ماشینی و اندازه های مختلف آن و نیز شناخت امکانات و محدودیتها و کاربرد مناسب انواع حروف است و این امر نیاز به تجربه اندوژی و کار فراوان در زمانی بس طولانی دارد. بعنوان نمونه در غلط گیری نمونه های چاپی دستی علاوه بر دقت در دستی کلمه باید نکات دیگری را در نظر گرفت مثلاً برای حرفی مانند (ب) چهار شکل: «ب» اول، «ب» وسط، «ب» آخر و «ب» مفرد وجود دارد که ممکن است در کلمه ای یکی از این چهار شکل اشتباهاً حروفچینی شده باشد و یا تداخل حروف معمولی و خمیده (ایرانیک) و سیاه در کلمه است در حالی که در حروفچینی ماشینی از جمله لاینوترون کار غلط گیری به مراتب آسانتر بوده و غلطها بیشتر به صورت کلمه ای است و پس و پیش شدن یکی از حروف مثلاً «جمعیت» به صورت «جمعیت» و یا «مجمع» به صورت «مجمع» همچنین تغییر در اندازه حروف که باید به آن توجه کرد. با وجود این اهمیت و ارزش نسخه پرداز می و دشواری کار در این قسمت بر بسیاری که با کتاب و نگارش و تألیف نیز سر و کار دارند ناشناخته مانده است. به همین جهت گاه دیده شده است که

در مواردی که از شکلها و جدولهای کتاب اصلی استفاده می شود فتوکپی شکل و جدول مزبور و اندازه طول و عرض آن و شماره صفحه کتاب اصلی که شکل در آن قرار دارد در لی آوت مشخص شده و بر روی فتوکپی منعکس می گردد. برای تمیز ماندن نمونه های صفحه آرایی شده و همچنین غلط گیری مجدد روکشی بر روی این صفحات کشیده می شود که اصطلاحاً کاغذ اتود یا کاغذ پوستی نامیده می شود.

در این مرحله ماکت (لی آوت یا نمونه های نهایی صفحه بندی شده) برای آخرین تصحیح به نسخه پرداز می بازگردانده می شود و به صورت دو نفره و با رعایت کلیه علایم و نشانه های دستنوشته (خبر) و با توجه به تغییراتی که احتمالاً مؤلف یا ویراستار در نمونه دوم داده و در خبر منعکس شده است و با توجه به همه ویژگیهای فنی صفحات از روی خبر تصحیح و غلط گیری می شود. غلطها و اشتباهات احتمالی و تذکرات لازم روی کاغذپوستی نوشته می شود و لی آوت برای رفع آخرین اشکالات دوباره به قسمت صفحه پرداز می فرستاده می شود. نسخه پرداز پس از رفع این اشکالات صفحات ماکت شده را یک بار دیگر کنترل می کند و اگر به غلط فاحشی برنخورد آن را بعد از تنظیم صفحات عنوان و حقوق جهت گرفتن فیلم به شعبه عکاسی (لیتوگرافی) چاپخانه می فرستد. در عکاسی از صفحات ماکت فیلم گرفته شده و پس از گرفتن فیلم و مونتاژ (قرار دادن فیلمهای ۸ صفحه یا ۱۶ صفحه کتاب در کنار هم) اوزالید داده می شود. اوزالید تقریباً به شکل نسخه ای از کتاب می باشد. یعنی همه مشخصات کتابی را که بعداً چاپ می شود داراست و تنها تفاوت آن با کتاب چاپ شده نداشتن جلد است.

نسخه پرداز اوزالید را از روی ماکت کنترل کرده و اشتباهات احتمالی چون جایجایی صفحات، نگرفتن شکلها و اشتباهات شماره صفحات را در حاشیه اوزالید متذکر می شود. لازم به تذکر است که در مرحله اوزالید اصلاح متن و تغییر مطالب به صورت گسترده و چند سطری جایز نیست و باعث صرف هزینه و عقب افتادن کار می شود. اوزالید صرفاً جهت بازبینی کلی است. معمولاً اگر ماکت کتاب دقیقاً توسط نسخه پرداز و ویراستار بازبینی شده باشد اشکالات احتمالی در اوزالید ناچیز خواهد بود. به هر حال بعد از اصلاح اوزالید در شعبه عکاسی و گرفتن زینک، و انتخاب کاغذ مناسب کار نهایی چاپ کتاب آغاز می گردد. در این مرحله چند نسخه از کتاب جهت دریافت اجازه صحافی و ادامه کار به نسخه پرداز می فرستاده می شود. نسخه پرداز یک نسخه از کتاب

مؤلف یا مترجمی خود رأساً به تصحیح نمونه‌های چاپی پرداخته و اشکالات کار و غلط‌های چاپی باقیمانده در متن در مرحله پایانی هنگامی که کتاب جهت صفحه‌بندی یا تنظیم صفحات ابتدایی به قسمت نسخه‌پردازی ارسال می‌شود رخ می‌نماید. و در برابر پیشنهادات اصلاحی نسخه‌پرداز جهت بهبود کیفی کار کتاب خود اذعان می‌دارد که قضیه چاپ و آماده‌سازی کتاب را ساده انگاشته و از پاورقی و اشبون و فاصله و... غافل مانده است. از این موارد داشته‌ایم که کتاب آماده صفحه‌آرایی، یعنی در حقیقت در مراحل پایانی، مطالب تکراری و جاافتادگی متنی و شکلی بسیار داشته است.

در کار نسخه‌پردازی مسئله آشنایی چشم با اغلاط چاپی و حروف گوناگون و غرقه نشدن در محتوا نیز اهمیت ویژه‌ای دارد. به عنوان نمونه گاه دیده شده که تیتراصفحه اول روزنامه کثیرالانتشاری که هزاران نفر آن را می‌خوانند مثلاً «یادداشت» را «یاداشت» یا «شدیدالضحی» را «شدیدالحنی» چاپ کرده بدون اینکه همه خوانندگان روزنامه چنین اشتباهی را دریافته باشند. درحالی که یک نسخه‌پرداز نه چندان مجرب در نگاه نخست ابتدا غلط چاپی را می‌بیند و بعد عنوان و محتوای مطلب را. و اینکه می‌گویند نسخه‌پرداز چشم مسلح دارد حاکی از همین قضیه است زیرا بعد از مدتی کار و آشنایی با حروف گوناگون و اغلاط بسیار به تدریج نوعی تمرکز روی حروف و کلمات مختلف حاصل می‌شود و نسخه‌پرداز در نگاهی هرچند سطحی اشکالات و اغلاط چاپی را کشف می‌کند. درحالی که چشم ناآشنا و بیگانه با این ویژگی با بارها و بارها نگرستن نیز قادر به یافتن این موارد نیست که البته ویژگی یادشده در سایه ممارست و تمرین بعد از مدتی حاصل شده و تمرکز می‌یابد.

در پایان باید افزود که کتاب محصول همکاری گروهی است که در رابطه‌ای تنگاتنگ و به هم پیوسته محصولی نیکو عرضه می‌دارند. مؤلف یا مترجم، ویراستار (کارشناس)، نسخه‌پرداز، حروفچین، صفحه‌آرا، عکاس، ناظر چاپ، ماشینچی، صحاف، ناشر، مسئول توزیع و فروش همه و همه زنجیره بهم پیوسته‌ای را از نویسنده تا خواننده پدید می‌آورند و در این مشارکت و کارتوانفرسا هر کدام نقشی دارند. اما در جایی و در مرحله‌ای باید حاصل این زحمات به بار نشست و هماهنگ گردد و آنجا بخش نسخه‌پردازی است که در مراحل گوناگون تهیه و تولید کتاب حضور مستقیم داشته و تلاش جمعی زنجیره نشر را در عرصه فنی هماهنگ ساخته و به سامان می‌رساند.

توضیح چند اصطلاح

اوزالید: در چاپ افست، نمونه‌ای که از فیلم مونتاژ شده به شیوه تکثیر نقشه‌های ساختمانی تهیه می‌کنند و مجموعه مطالب و تصاویری که در صفحات کتاب چاپ خواهد شد به شکل نهایی و آماده چاپ در آن نمایان است.

چاپ افست: روش چاپ رایجی شبیه به چاپ سنگی است که در آن نقش حروف و تصاویری که باید چاپ شود به شیوه عکاسی یا کپی مستقیم به فیلم و از فیلم به لوح حساس (زینک) منتقل می‌شود. عمل چاپ در ماشین از روی زینک انجام می‌گیرد.

چاپ مسطح: روش چاپ نسبتاً قدیمی که در ایران چاپ سربی و چاپ حرفی نیز خوانده می‌شود. عمل چاپ توسط حروف سربی برجسته انجام می‌گیرد.

حروف ایتالیك: نوعی حروف چاپی لاتین که به حالت خمیده طراحی شده است (Italics)

حروف ایرانیك: نوعی حروف چاپی فارسی که شبیه به حروف ایتالیك خوابیدگی دارد (ایرانیک)

زینک: در چاپ افست، لوح فلزی حساس به نور که نقش حروف و تصاویر از روی فیلم به آن منتقل می‌شود.

نمونه ستونی: نمونه حروفچینی که به صورت ستون بلندی گاه به طول ۴۰ تا ۵۰ سانتیمتر برای تصحیح از چاپخانه فرستاده می‌شود.

نمونه سفید: یا نمونه ماشینی. آخرین نمونه غلط‌گیری شده حروف سربی که به شکل تمیز و پاکیزه‌ای با ماشین نمونه زنی «چاپ» شده باشد و برای چاپ افست قابل عکسبرداری است.

نمونه صفحه‌بندی شده: نمونه ستونی که پس از غلط‌گیری اول و صفحه‌بندی در چاپخانه به صورت صفحات مجزا در آمده و بار دیگر برای تصحیح از چاپخانه به مؤسسه انتشاراتی فرستاده می‌شود.

۱. در زمینه آشنایی با تهیه و تولید کتاب علاقمندان می‌توانند به مقاله «حروفچینی دستی» نوشته مهندس معصومی، نشر دانش، سال اول، شماره اول مراجعه کنند.

۲. در برخی مؤسسات انتشاراتی تصحیح لی‌اوت و بازبینی و کنترل اوزالید به عهده ویراستار یا مسئول کتاب است که این کار برای ویراستار آشنا به امور فنی چاپ کار چندان دشواری نیست. اما مراحلی که در متن بدان اشاره شد، یعنی ابتدا کنترل و تصحیح در نسخه‌پردازی و بعد کنترل محتوا توسط ویراستار به نظر ما معقول‌تر است زیرا دو بار دیدن احتمال اشتباه و لغزش را به حداقل می‌رساند.

۳. اجازه صحافی در بعضی موارد توسط ناظر چاپ در چاپخانه داده می‌شود و در صورتی که اشکالی در کتاب وجود نداشته باشد کار بدون وقفه ادامه می‌یابد.